

TASHQI SAVDO BALANSINING MAKROIQTISODIY BARQARORLIKDAGI ROLI

Mirzayeva Ro'zigul Azamat qizi

Termiz iqtisodiyot va servis uiversiteti, Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar ta'lim yo'nalishi, 2-bosqich 1-24 - guruh talabasi

sevinchmirzayeva3@gmail.com

Annotatsiya

Tashqi savdo balansi (eksport va import oqimlari o'rtasidagi farq) makroiqtisodiy barqarorlikning markaziy indikator sifatida milliy jamg'arma-investitsiya tenglamasi, to'lov balansi identitetlari va valyuta kursi kanallari orqali o'sish, inflyatsiya, bandlik hamda moliyaviy barqarorlikka ko'p yo'nalishli ta'sir ko'rsatadi. Mazkur maqolada tashqi savdo balansining iqtisodiy tsikllar davomida tutgan o'rni, "ikiz kamomadlar" gipotezasi, almashuv kursi elastikliklari, shartli tenglama sifatida $CA \equiv S - I$ va uning fiskal-monetar uzatish mexanizmlaridagi roli tizimli sharhlanadi. Adabiyotlar tahlilida klassik savdo nazariyalaridan tortib yangi-yangi savdo, jahon qiymat zanjirlari va "global bo'linish" paradigmasiga qadar bo'lgan yondashuvlar birlashtiriladi. Metodologiya bo'limida ochiq iqtisodiyot IS-LM-BP ramkasi, Thirlwall qonuni, qisman muvozanatli elastiklik modeli va panel ma'lumotlar baholash yondashuvlari uyg'unlashtiriladi. Empirik natijalar (konseptual rekonstruksiya va tipik mamlakat tajribalariga tayangan holda) ijobiy savdo balansi qisqa muddatda talab cheklovlarini yumshatishini, uzoq muddatda esa mahsuldorlik va eksport diversifikatsiyasi bo'lmasa, "Dutch disease" xavflarini kuchaytirishini ko'rsatadi. Importga yuqori texnologiyali kapital tovarlari ulushini oshirish o'rta muddatda salbiy balansni ham "sifatli kamomad"ga aylantirishi, fiskal konsolidatsiya va inflyatsion targetlash esa tashqi balansni ichki barqarorlik bilan muvofiqlashtirishi ta'kidlanadi. Xulosa sifatida, tashqi savdo balansiga "maqsad" emas, balki "natija-indikator" sifatida qarash, struktura islohotlari, raqobat siyosati, eksportni chuqurlashtirish va valyuta-kredit siyosatining muvofiqlashtirilgan paketiga tayanish taklif etiladi.

Kalit so'zlar. Tashqi savdo balansi; to'lov balansi; joriy hisob; ikiz kamomad; valyuta kursi; elastikliklar; IS-LM-BP; Thirlwall qonuni; jahon qiymat zanjiri; eksport diversifikatsiyasi; import intensivligi; inflyatsion targetlash; fiskal qoidalar; Dutch

disease; raqobat siyosati; sanoat siyosati; jamg'arma–investitsiya tenglamasi; real samarali kurs; strukturaviy transformatsiya; makroprudensial choralalar.

Abstract

The foreign trade balance (the difference between export and import flows) as a central indicator of macroeconomic stability has a multidirectional impact on growth, inflation, employment, and financial stability through the national savings-investment equation, balance of payments identities, and exchange rate channels. This article systematically reviews the role of the foreign trade balance over business cycles, the “twin deficits” hypothesis, exchange rate elasticities, $CA \equiv S - I$ as a conditional equation, and its role in fiscal-monetary transmission mechanisms. The literature review combines approaches ranging from classical trade theories to new-new trade, global value chains, and the “global divide” paradigm. The methodology section combines the open economy IS–LM–BP framework, Thirlwall’s law, partial equilibrium elasticity model, and panel data estimation approaches. Empirical results (based on conceptual reconstruction and typical country experiences) show that a positive trade balance alleviates demand constraints in the short run, but in the long run, in the absence of productivity and export diversification, it increases the risks of “Dutch disease”. It is emphasized that increasing the share of high-tech capital goods in imports can also turn a negative balance into a “qualitative deficit” in the medium term, while fiscal consolidation and inflation targeting can align the external balance with domestic stability. In conclusion, it is proposed to view the external trade balance not as a “goal”, but as an “outcome indicator”, relying on a coordinated package of structural reforms, competition policy, export deepening and monetary and credit policies.

Keywords. Foreign trade balance; balance of payments; current account; twin deficits; exchange rate; elasticities; IS–LM–BP; Thirlwall's law; global value chain; export diversification; import intensity; inflation targeting; fiscal rules; Dutch disease; competition policy; industrial policy; saving–investment equation; real effective exchange rate; structural transformation; macroprudential measures.

KIRISH

Ochiq iqtisodiyotlarda makroiqtisodiy barqarorlikni baholashda tashqi savdo balansi eng sezgir ko'rsatkichlardan biridir. Bozor signallari, fiskal-monetar siyosat, narx va ish haqi dinamikasi hamda raqobat omillari bilan o'zaro ta'sirlashgan holda u ichki talab va taklif nomutanosibliklarini “oyna” kabi aks ettiradi. Joriy hisobning tarkibiy yadrosi bo'lgan savdo balansi qisqa muddatda agregat talabning import kanali orqali, o'rta muddatda almashuv kursi va foiz stavkalari orqali, uzoq muddatda esa mahsuldorlik va eksportning texnologik tarkibi orqali ta'sir ko'rsatadi. Amaliyotda

savdo balansiga biryoqlama “musbat bo‘lsa yaxshi, manfiy bo‘lsa yomon” tarzida baho berish uchraydi. Holbuki, rivojlanayotgan mamlakatlar bosqichma-bosqich industrializatsiya jarayonida kapital uskunalari va oraliq tovarlar importiga tayanadi; bunday paytda nazoratli, moliyalashtiriladigan, o‘shini qo‘llovchi “sifatli kamomad” makrobarqarorlikka zid bo‘lmasligi mumkin. Aksincha, xomashyo kon’yunkturasiga ortiqcha bog‘liq “ortiqcha ijobiy balans” qisqa muddatli foyda bersada, real kursning qadrsizlanish/yuksalish sikllari orqali sanoatning raqobatbardosh segmentlarini siqib chiqarishi ehtimoli mavjud. Shu bois savdo balansini iqtisodiyotning “holat indikatorini” sifatida talqin qilish, uni fiskal defitsit, xususiy jamg‘armalar, investitsiya sur‘atlari, bank tizimi likvidligi, tashqi qarz profili va global foiz stavkalari bilan birgalikda ko‘rish zarur. Mazkur maqola savdo balansining makromexanizmlarini turli nazariy ramkalar orqali yoritadi, adabiyotlardagi asosiy dalillarni jamlaydi va siyosat uchun amaliy saboqlarni taklif etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Klassik va neoklassik savdo nazariyalari (Ricardo, Heckscher–Ohlin) nisbiy ustunlik va faktor boyliklari farqlariga urg‘u beradi; yangi savdo nazariyalari (Krugman, Helpman) esa o‘lcham iqtisodlari va differensiallangan mahsulotlarga tayanadi. Yangi-yangi savdo nazariyalari firmalar geterogenligini inobatga olib, eksportchilarning mahsuldorligi yuqori bo‘lishini va tashqi bozor tanlovining “tozalovchi” rolini ko‘rsatadi. Joriy hisob–jamg‘arma–investitsiya identiteti (Feldstein–Horioka munozaralari) milliy jamg‘arma yetishmovchiligining tashqi moliyalashtirishga bog‘liqligini va kapitalning harakatchanligi darajasini o‘rganadi. “Twin deficits” gipotezasi fiskal defitsit bilan tashqi kamomad o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik bo‘lishi mumkinligini taklif etadi; biroq bu munosabat valyuta rejimi, kapital hisob erkinligi va xususiy sektor xatti-harakatlariga juda sezgir. Harberger–Laursen–Metzler effektlari shoklarning iste‘mol va jamg‘armaga ta‘siri orqali joriy hisob dinamikasini tushuntiradi. Thirlwall qonuni esa eksport o‘shish sur‘ati va import elastikliklari orqali uzoq muddatli o‘shishning to‘lov balansi cheklovini ifodalaydi. “Dutch disease” va resurs la‘nati adabiyotlari resurs bo‘limining yuksak rentabelligi real kursni qadrlantirib, qayta ishlovchi sanoatning raqobatbardoshligini pasaytirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Global qiymat zanjirlari (GVC) bo‘yicha ishlar (Gereffi va boshqalar) savdo balansining oddiy “sof eksport” ko‘rsatkichi ortida import tarkibidagi oraliq komponentlarning yuqori ulushi yashirinib yotishini ochib beradi; shu bois “sof qiymat qo‘shish” asosida o‘lchash muhim. Xalqaro institutlar metodologiyasi (IMF BPM6, WTO, UNCTAD) savdo narxlari, transport, sug‘urta, qayta ishlash va re-eksport oqimlarini to‘g‘ri hisobga olishni talab etadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar

bo'yicha empirik ishlar savdo balansini yaxshilash uchun valyuta kursining moslashuvchanligi, inflyatsion targetlash, kreditor bazaning diversifikatsiyasi va "o'sishni olib kiruvchi import" (capital goods) ni moliyalashtirishning muvozanatli kombinatsiyasi zarurligini ko'rsatadi.

Maqolada uchta komplementar yondashuv uyg'unlashtiriladi. Birinchisi, ochiq iqtisodiyot IS-LM-BP (Mundell-Fleming) romkasi: agregat talab (IS), pul bozori muvozanati (LM) va tashqi muvozanat (BP) chiziqlari orqali almashuv kursi rejimiga qarab fiskal hamda monetar siyosatning savdo balansiga uzatish kanallari aniqlanadi. Ikkinchisi, elastikliklar modeli: Marshall-Lerner sharti va J-egrisi konsepsiyasidan foydalanib, nominal kurs o'zgarishining real savdo balansiga vaqt bo'yicha notekis ta'siri (kontraktlar inertsiyasi, pass-through, import tarkibi) tushuntiriladi. Uchinchisi, to'lov balansi cheklovli o'sish (Thirlwall): uzoq muddatda barqaror o'sish sur'ati eksport o'sishi va import elastikligiga bog'liqligi sababli savdo balansini faqat "muvozanatlashtirish" emas, balki "o'sishni cheklovchi omilni yumshatish" vositasi sifatida ko'rish taklif etiladi. Empirik qism konstruktiv-sintetik bo'lib, tipik ochiq iqtisodiyotlar uchun panel regressiya (FE/RE, Driscoll-Kraay SE) va yerli-foreign komponentlarga ajratilgan import ulushi yordamida "sifatli kamomad" indikatorini shakllantirish yondashuvi tavsiflanadi. O'zgaruvchilar: savdo balansi/YIM, real samarali kurs (REER), fiskal defitsit/YIM, inflyatsiya, kredit o'sishi, xomashyo narxlari indeksi, eksport diversifikatsiyasi (Theil/HHI), kapital tovarlari import ulushi, GVC integratsiyasi proksi. Identifikatsiya uchun instrumentlar sifatida global foiz stavkalari, sheriklar o'sishi va tovar narxlari kutilmagan shoklari ko'riladi. Sifat va barqarorlik tekshiruv uchun Pesaran CD testlari, panel birlashish testlari hamda o'zaro ta'sirli terminlar (fiskal qoidalar \times REER moslashuvchanligi) kiritiladi.

NATIJALAR

Nazariy va empirik qayta konstruktsiya quyidagilarni ko'rsatadi. (1) Valyuta kursi moslashuvchan bo'lgan rejimlarda fiskal konsolidatsiya savdo balansini yaxshilashda kuchliroq rol o'ynaydi; qat'iy kurs sharoitida esa ta'sir "BP" orqali cheklanadi va ko'p hollarda ichki foiz stavkalari va zaxiralar hisobiga muvozanatlanadi. (2) "Twin deficits" munosabati mavjud, ammo shartli: xususiy jamg'arma chuqurligi va bank tizimi dollarizatsiyasi yuqori bo'lganda fiskal cho'qqilar tashqi kamomadga tez translatsiya qilinadi; aksincha, uzoq muddatli fiskal qoidalar (strukturaviy balans qoidasi, xarajat qoidasi) bu kanalni zaiflashtiradi. (3) REERning qadrlanishi qisqa muddatda importni arzonlashtirib, inflyatsion bosimni yumshatadi, lekin eksportning narxga sezgir segmentlarida bozor ulushi yo'qotilishiga olib keladi; J-egrisi sharoitida esa kurs sozlanishi avval balansni yomonlashtirib, keyin yaxshilaydi. (4) Kapital tovarlari import ulushi yuqori bo'lgan "kamomadlar" o'rta

muddatda mahsuldorlik oshishiga zamin yaratadi; “iste’mol importi” dominant bo‘lsa, tashqi qarz barqarorligi ko‘rsatkichlari tez yomonlashadi. (5) Xomashyo narxlari sikllari eksportga bog‘liq iqtisodlarda ijobiy savdo balansini oshkora yaxshilasa-da, real kurs orqali qayta ishlash sektorini siqib chiqarish xavfini kuchaytiradi; bu holatda stabilizatsion jamg‘arma fondlari, sterilizatsiya va pro-tssiklik bo‘lmagan fiskal qoidalar muhim. (6) Eksport diversifikatsiyasi va GVCda yuqori pog‘onaga ko‘tarilish savdo balansining volatilligini kamaytiradi; “sof qo‘shilgan qiymat” asosida o‘lchash siyosiy qarorlarni aniqroq kalibrlaydi. (7) Pul-kredit siyosatida inflyatsion targetlashning ishonchliligi va kutilmalarni boshqarish savdo balansini “qimmat kurs”/“arzon kurs” dikotomiyasidan ko‘ra barqaror real foizlar va kredit tsikllari orqali qo‘llab-quvvatlaydi. (8) Makroprudensial choralar (tashqi qarzning muddat strukturasi limitlar, valyuta nomutanosibliklari uchun kapital talablarini oshirish) “tezkor o‘shish–tezkor kamomad” spiralini yumshatadi. Siyosat paketi sifatida: fiskal qoidalar + moslashuvchan kurs + eksportni chuqurlashtiruvchi sanoat siyosati + GVC integratsiyasi + makroprudensial ekran – barqaror tashqi balans va ichki barqarorlikni uyg‘unlashtiradi.

XULOSA

Tashqi savdo balansi o‘zi mustaqil maqsad emas, balki iqtisodiyotning ichki va tashqi nomutanosibliklari, raqobatbardoshlik, fiskal intizom va kredit sikllarining kompleks natijasidir. Qisqa muddatda savdo balansini “raqam” sifatida yaxshilash maqsadida import cheklovlari yoki administrativ kurs choralarga suyanish barqarorlikni xavf ostiga qo‘yishi mumkin. Uzoq muddatda esa ikki ustunga tayanish lozim: (i) tarkibiy islohotlar va sanoat siyosati orqali eksportning texnologik tarkibi va diversifikatsiyasini chuqurlashtirish; (ii) siyosat aralashmasini (fiskal qoidalar, moslashuvchan kurs, krediti o‘shishini jilovlovchi makroprudensial choralar, kutilmalarni boshqaradigan pul siyosati) muvofiqlashtirish. “Sifatli kamomad” konsepti – kapital va oraliq texnologik importni oshirib, mahsuldorlikni ko‘tarish – barqaror moliyalashtirish bilan qo‘llab-quvvatlansa, o‘shish sur‘atlari pasaymasdan tashqi barqarorlikni saqlash mumkin. Eksport bozorlariga kirish strategiyasi faqat tarif va kursga emas, balki logistika, sertifikatlash, standartlashtirish, intellektual mulk va klasterlashuvga tayanishi zarur. Real sektor va moliyaviy sektor o‘rtasida valyuta nomutanosibliklarini kamaytirish, tashqi qarzning muddat va valyuta tarkibini ehtiyotkor boshqarish “ikiz kamomadlar” xavfini pasaytiradi. Nihoyat, savdo balansidagi ijobiy siljishlar o‘z-o‘zidan farovonlikni oshirmaydi; ular foydali bo‘lishi uchun foyda investitsiya va innovatsiyaga yo‘naltirilishi, inson kapitali va institutlar mustahkamlanishi shart. Shu tarzda tashqi savdo balansi barqaror o‘shishni cheklovchi omildan strategik afzallikka aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. – 10th ed. – Boston: Pearson, 2015. – 800 p.
2. Blanchard O. Macroeconomics. – 7th ed. – Boston: Pearson, 2017. – 576 p.
3. Dornbusch R., Fischer S., Startz R. Macroeconomics. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill, 2014. – 624 p.
4. IMF. Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6). – Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009. – 365 p.
5. Rodrik D. Industrial Policy for the Twenty-First Century // Harvard Kennedy School Working Paper. – 2004. – № RWP04-047. – P. 1–57.
6. Houthakker H.S., Magee S.P. Income and Price Elasticities in World Trade // The Review of Economics and Statistics. – 1969. – Vol. 51, No. 2. – P. 111–125.
7. Harberger A.C. Currency Depreciation, Income, and the Balance of Trade // Journal of Political Economy. – 1950. – Vol. 58, No. 1. – P. 47–60.
8. Laursen S., Metzler L.A. Flexible Exchange Rates and the Theory of Employment // The Review of Economics and Statistics. – 1950. – Vol. 32, No. 4. – P. 281–299.
9. Thirlwall A.P. The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rate Differences // Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review. – 1979. – No. 128. – P. 45–53.
10. Helpman E., Krugman P. Market Structure and Foreign Trade. – Cambridge, MA: MIT Press, 1985. – 292 p.
11. Melitz M. The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity // Econometrica. – 2003. – Vol. 71, No. 6. – P. 1695–1725.
12. UNCTAD. Trade and Development Report 2023. – Geneva: United Nations, 2023. – 210 p.
13. WTO. World Trade Statistical Review 2024. – Geneva: WTO, 2024. – 180 p.
14. Lane P.R., Milesi-Ferretti G.M. The External Wealth of Nations Mark II // Journal of International Economics. – 2007. – Vol. 73, No. 2. – P. 223–250.
15. Edwards S. Real Exchange Rates, Devaluation, and Adjustment. – Cambridge, MA: MIT Press, 1989. – 230 p.
16. Obstfeld M., Rogoff K. Foundations of International Macroeconomics. – Cambridge, MA: MIT Press, 1996. – 832 p.

- 17.** Hausmann R., Hwang J., Rodrik D. What You Export Matters // Journal of Economic Growth. – 2007. – Vol. 12, No. 1. – P. 1–25.
- 18.** IMF. External Balance Assessment (EBA) Methodology: Technical Background. – Washington, D.C.: IMF, 2013. – 95 p.
- 19.** Gereffi G., Fernandez-Stark K. Global Value Chain Analysis: A Primer. – 2nd ed. – Durham, NC: Duke CGGC, 2016. – 52 p.
- 20.** Eichengreen B. Globalizing Capital: A History of the International Monetary System. – 2nd ed. – Princeton: Princeton University Press, 2008. – 280 p.

